

UO‘K (UDK, UDK): 811.22.1: 81.2-5-98

INKLYUZIV TA’LIMDA FORS TILINI O‘RGATISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2025-27-38-46>

Husainova Gulnoza Shuxratovna

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

“Sharq tillari” kafedrasi o‘qituvchisi

ghusainova@uwed.uz

Annotatsiya. Inklyuziv ta’lim konsepsiyasi barcha talabalarga, jumladan, jismoniy, sensor, psixologik yoki intellektual cheklovlarga ega o‘quvchilarga teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishni nazarda tutadi. Chet tillarni, jumladan, fors tilini inklyuziv guruhlarda o‘qitish jarayoni maxsus moslashtirilgan metodik yondashuvlarni, adaptiv o‘quv materiallarini va o‘qituvchining yuqori darajadagi psixologik-pedagogik kompetensiyasini talab qiladi. Fors tili fonetik, morfologik va grafika tizimi jihatidan o‘ziga xos bo‘lgani uchun bu jarayonda ko‘plab metodik yechimlar qo‘llanadi.

Kalit so‘zlar: lingvistik xususiyatlar, arab grafikasi, multisensor va differensial ta’lim modellari.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. Концепция инклюзивного образования предполагает создание равных условий обучения для всех студентов, включая учащихся с физическими, сенсорными, психологическими или интеллектуальными ограничениями. Преподавание иностранных языков, в частности персидского, в инклюзивных группах требует специально адаптированных методических подходов, адаптивных учебных материалов и высокого уровня психолого-педагогической компетентности преподавателя. Поскольку персидский язык обладает своеобразной фонетической, морфологической и графической системой, в процессе обучения применяются разнообразные методические решения.

Ключевые слова: лингвистические особенности, арабская графика, мультисенсорные и дифференцированные модели обучения.

SPECIFIC FEATURES OF TEACHING THE PERSIAN LANGUAGE IN INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. *The concept of inclusive education aims to create equal learning opportunities for all students, including those with physical, sensory, psychological, or intellectual limitations. Teaching foreign languages, including Persian, in inclusive groups requires specially adapted methodological approaches, adaptive instructional materials, and a high level of psychological-pedagogical competence from the teacher. Since the Persian language has a unique phonetic, morphological, and graphic system, various methodological solutions are applied in the teaching process.*

Keywords: *linguistic features, Arabic script, multisensory and differentiated instructional models.*

Chet tilini o‘rganish bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Imkoniyati cheklangan talabalarning ta‘lim jarayonini tashkil etishda psixologik omillarni hisobga olish zarur. Chet tillarni, ayniqsa fors tilini bilish shaxsning rivojlanish istiqbollari va madaniy saviyasiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Chet tilini bilish talabalarning ijtimoiylashuviga yordam beradi, ularning mustaqilligini oshiradi. Kompyuter o‘yinlari, maxsus ehtiyojlari bo‘lgan insonlar uchun mo‘ljallangan dasturlar, multimediya taqdimotlardan foydalanish chet tilini o‘qitishda qulay psixologik muhit yaratadi va sog‘liqni saqlash texnologiyalarini qo‘llab-quvvatlaydi. Axborot texnologiyalari eshitish va ko‘rishida muammo bo‘lgan talabalar ham sifatli ta‘lim olishlariga imkon beradi.

Inklyuziv ta‘lim faqat imkoniyati cheklangan talabalarni emas, balki pedagogik jihatdan qiyinchiliklarga ega, tez charchaydigan, e‘tibori sust bo‘lgan, bilimlarni sekin o‘zlashtiradigan talabalarga ham tegishlidir. Bunday talabalarga ko‘proq takrorlash, aniq instruktsiyalar, bosqichma-bosqich ko‘rsatmalar, qo‘shimcha materiallar zarur bo‘ladi.

Ko‘zi ojiz talabalarga xorijiy til, xususan fors tilini o‘qitish maxsus yondashuvni talab qiladi. Bu jarayon ko‘proq eshitish, taktil idrok va nutqiy faoliyatga tayanadi. Shuning uchun o‘qituvchi didaktik materiallarni qayta ishlab, yangi o‘quv strategiyalarini qo‘llashi zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, moslashtirilgan pedagogik texnologiyalar til o‘rganish samaradorligini 40–60% ga oshiradi.

1. Fors tilining lingvistik xususiyatlari va ularni inklyuziv ta‘limda tutadigan o‘rni. **Fors tilida unli va undoshlar tizimi o‘ziga xos:**

- 6 ta asosiy cho‘ziq va qisqa unlilar

- Arab grafikasi asosidagi yozuvda unli tovushlarning to‘liq belgilanmasligi
- Ko‘plab talaffuz fonemalari kontekstdan kelib chiqib aniqlanadi.
- So‘z urg‘usi odatda so‘nggi bo‘g‘inda bo‘ladi.

Inklyuziv ta’limda ahamiyati:

• Eshitishda qiyinchiligi bo‘lgan talabalar uchun vizual fonetika (lab o‘qish, animatsiya, diagramma) zarur.

• Intellektual yoki nutqiy buzilishlar bo‘lgan talabalar uchun takroriy fonetik mashqlar, sekin talaffuz va ko‘pkanallik (multisensor) yondashuv muhim.

• Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan talabalar uchun fonetik izohlar audio shaklida, braille yoki katta shriftda beriladi.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilar ko‘proq eshitish (audial), teginish (taktil), nutq va xotira orqali o‘rganadi. Shuning uchun o‘qitish jarayonida quyidagilar asosiy rol o‘ynaydi:

- audial materiallar
- Braille alifbosi asosida moslashtirilgan yozuv
- ovozli lug‘atlar

• fonetik mashqlarni kuchaytirish

Multimodal o‘qitish

Psixolingvistika bo‘yicha izlanishlar ko‘rsatadiki, ko‘rish kanali yo‘qligida til inputi boshqa kanallar orqali ko‘proq mustahkamlanadi. Bu o‘qituvchidan:

- ohang, urg‘u, talaffuzni aniq namoyish etish,
- matnni eshittirish orqali grammatik konstruksiyalarni “eshitib tanish” strategiyasini qo‘llash kabi amaliy usullarni talab qiladi.

2. Fors yozuvi (arab grafikasining) inklyuziv ta’limdagi murakkabliklari

Fors tili o‘ngdan chapga yoziladi, qisqa unlilar ko‘pincha yozilmaydi, harflar bir necha shaklga ega (boshlang‘ich, o‘rta, oxirgi, ajralgan). Bu quyidagi sabablar bilan alohida moslashtirilgan usullarni talab qiladi:

Ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi talabalar uchun

- Yiriklashtirilgan arab-grafika matnlari
 - Maxsus braille-fors yozuvi
 - Ekran o‘quvchi texnologiyalar (NVDA, JAWS kabi) bilan kompatibil matnlar
 - Taktik kartalar: harflarning bosma, yozma, braille shakllarini qiyoslash
- Disleksiya bilan bog‘liq qiyinchiliklar uchun
- Harflarning shaklan o‘xshashligi (ب، ث، ت، س، ش، ط، ظ) rangli belgilar bilan ajratiladi

- Yozuvning bog‘lanma tabiati sababli masofali harflar bilan mashqlar
- Harflarni bo‘g‘inlarga segmentatsiya qiluvchi maxsus dasturlar

Fors tili o‘ziga xosligi tufayli ko‘zi ojiz talabalarga ayrim jihatlar bo‘yicha qo‘shimcha moslashtirish talab etadi.

Orfografiya va fonetika

Fors alifbosi:

- o‘ngdan chapga yoziladi,
- ayrim harflar bir-biriga o‘xshash,
- ba’zi unlilar yozuvda belgilanmaydi.

Ko‘zi ojiz talaba uchun bu ikki baravar qiyin bo‘ladi.

Shu sababli o‘qitish quyidagiga tayanadi:

1. harflarning Braille’dagi ekvivalentini mustahkamlash
2. ovozli yozuv analizidan foydalanish
3. harflarni ajrata olish uchun taktil mashqlar

Gap tuzilishi

Fors tilida:

- SOV struktura,
- izofa konstruksiyasi,
- zamonlar sistemasining o‘ziga xosligi

kabi jihatlar bor. Ko‘zi ojiz talabalar uchun bu strukturalar mustahkam eshitish namunalari orqali o‘rgatilganda oson o‘zlashtiriladi.

3. Morfologik va sintaktik xususiyatlar bilan bog‘liq metodik yechimlar

Analitik til xarakteri

Fors tili asosan analitik tuzilishga ega:

- fe’l prefikslari (mi-, be-, na-),
- ko‘plik affiksi *-hā*,
- egalikning analitik ko‘rinishi (*ketāb-e man*).

Inklyuziv guruhlar uchun:

- Qadam-baqadam morfologik kartalar
 - Rangli belgilar bilan grammatik strukturalarni ajratish
 - Piktogramma asosidagi grammatik modellar
4. Multisensor va differensial ta’lim modellari

Inklyuziv fors tili darslarida **multisensor yondashuv** alohida ahamiyatga ega:

Vizual kanallar

- piktogrammalar,
- harflarning rangli modellar,
- so‘zlar va grammatikani rasmlar orqali kodlash.

Audial kanallar

- eshitish qobiliyati normal bo‘lgan talabalar uchun audio-matnlar, audiokitoblar
- talaffuzni sekinlashtiruvchi texnologiyalar

Kinesetik kanallar

- harflarni havoda chizish
- bo‘g‘inlarni jismoniy harakatlar orqali belgilash
- taktil didaktik kartalar

5. O‘qitishda qo‘llaniladigan metodlar

Audio-didaktik metod

Bu eng samarali metod. Unda:

- tinglab takrorlash,
- dialoglarni eshittirib o‘rganish,
- fonetik treninglar

asosiy rol o‘ynaydi.

Braille asosida yozma mashqlar

Fors braille tizimi o‘ziga xos. Talabalar:

- harflarning joylashuvi,
 - so‘zning taktil tuzilishi,
 - yozuvning grammatik shakllanishi
- bo‘yicha qo‘shimcha mashqlar bajaradi.

Taktil kartalar va reliyefli materiallar

Bunda tushuncha va kategoriya farqlarini ko‘rsatishda taktil modellardan foydalaniladi. Masalan:

- o‘qish yo‘nalishini o‘rgatish,
- gap bo‘laklari tartibini taktil chiziqlar orqali ko‘rsatish

Kompyuter lingvistik texnologiyalari

- Ekran o‘qiydigan dasturlar (NVDA, JAWS)
- Ovozli lug‘atlar
- Ovozli klaviatura

Bu texnologiyalar fors tilidagi o‘qish va yozishni ancha yengillashtiradi.

6. O‘quv materiallarini moslashtirish tamoyillari

1. **Matn soddalashtiriladi** – ortiqcha gaplar olib tashlanadi.
2. **Ovozli versiya yaratiladi** – har bir matn uchun.
3. **Braille formatiga aylantiriladi** – grammatikani osonlashtiruvchi taktil belgilar bilan.
4. **Mashqlar audial shaklga o‘tkaziladi** – "tingla va javob ber" tamoyili.
5. **Real muloqotga yo‘naltiriladi** – talaba talaffuz orqali tilni faol qo‘llashi kerak.

Amaliy mashqlar namunasi

1. **Fonetik drill:** O‘qituvchi forscha qisqa jummalarni aytadi, talaba takrorlaydi.
2. **Audio-diktant:** Gapni eshitib, Braille’da yozish.

3. **Dialog tinglash:** Avval eshitish, keyin rollarni bo‘lib takrorlash.

4. **Taktil gram-karte:** Izofa birikmalarini maxsus kartalarda o‘rganish.

5. **Ovozli lug‘at mashqlari:** O‘quvchi so‘zlarni talaffuzi bilan eshitib yodlaydi.

7. Ta’lim muhiti va texnologiyalar

Inklyuziv fors tili darslari uchun quyidagilar muhim:

Moslashtirilgan muhit

- yaxshi akustika (eshitishida muammosi borlar uchun)
- yorug‘likning yetarliligi (zaif ko‘ruvchilar uchun)
- joylashuvning qulayligi

Texnologiyalar

- Ekran o‘quvchi dasturlar (JAWS, NVDA)
- Subtitrlangan videodarslar
- Interaktiv kartalar, fonetik animatsiyalar
- Moodle, Google Classroom’de differensial materiallar

8. O‘qituvchining roli

O‘qituvchi inklyuziv fors tili darsida:

- diagnostika → individual reja → moslashtirilgan topshiriqlar
- psixologik qo‘llab-quvvatlash
- talabalar motivasiyasini saqlash
- soddalashtirilgan, bosqichma-bosqich ko‘rsatmalar berish

Bu jarayon har bir talabaning o‘quv jarayoniga teng ishtirokini ta’minlaydi.

XULOSA

Inklyuziv ta’limda fors tilini o‘rgatish murakkab lingvistik tizimni turli ehtiyojlarga moslashtirishni talab qiladi. Fonetik, grafik va grammatik xususiyatlar differensial ta’lim strategiyalari, multisensor yondashuv, moslashtirilgan texnologiyalar va individual ta’lim yo‘llari bilan qo‘llab-quvvatlanadi. Inklyuziv metodika har bir talabaga teng imkoniyat yaratish, tilni o‘zlashtirish motivasiyasini oshirish va ijtimoiy hamda kasbiy integrasiyani ta’minlashga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’limda fors tilini o‘rgatish jarayoni nafaqat lingvistik, balki psixologik, pedagogik hamda texnologik yondashuvlarning uyg‘unlashuvini talab qiladigan murakkab jarayondir. Fors tili fonetik, grafika va morfologik o‘ziga xosliklarga ega bo‘lgani uchun turli nogironlik guruhlaridagi talabalar bilan ishlashda maxsus moslashtirilgan metodikalar zarur bo‘ladi. Ayniqsa, arab grafikasining o‘ngdan chapga yo‘nalishi, qisqa unlilarning ko‘pincha yozilmasligi, harflarning bir necha grafik shaklga ega bo‘lishi inklyuziv guruhlar uchun qo‘shimcha qiyinchilik tug‘diradi.

Multisensor o‘qitish modeli — vizual, audial, taktil va kinesetik kanallarning birgalikda qo‘llanishi — eng samarali yondashuvlardan biridir. Eshitishida, ko‘rishida, intellektual yoki nutqiy cheklovlari bo‘lgan talabalar uchun moslashtirilgan materiallar, individual ta‘lim dasturlari va texnik vositalarning joriy etilishi til o‘zlashtirish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi. O‘qituvchining didaktik moslashuvlar kiritish ko‘nikmasi, psixologik sezgirlik va differensial ta‘lim strategiyalarini qo‘llashi inklyuziv fors tili ta‘limining sifatini belgilaydi.

Umuman olganda, fors tilini inklyuziv ta‘lim sharoitida o‘rgatish barcha talabalarga til kompetensiyalarini egallash, mustaqil kommunikativ faoliyatga kirishish va ijtimoiy integrasiyani kuchaytirishga xizmat qiladi.

TAVSIYALAR

1. O‘qituvchilar uchun tavsiyalar

- Har bir talabani dastlab diagnostika qilgan holda individual ta‘lim yo‘nalishini ishlab chiqish.
- O‘quv jarayonida multisensor yondashuv (ko‘rish, eshitish, taktil, harakat)dan keng foydalanish.
- Fors yozuvi bilan ishlashda vizual yiriklashtirilgan matnlar, rang kodlari, harf-modellarini qo‘llash.
- Eshitishida cheklovi bor talabalar uchun subtitrlangan videodarslar, yozma topshiriqlar, lab o‘qish texnikalarini qo‘llash.
- Ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchilar uchun Braille fors alifbosi, audio darslar, ekran o‘quvchi dasturlardan foydalanish.
- Intellektual cheklovli talabalar bilan kontekstual o‘rganish, qisqa va aniq topshiriqlar, takrorlanadigan mashqlarni qo‘llash.
- Nutq buzilishlari bo‘lgan talabalar bilan fonetik-terapevtik mashqlar, sekinlashtirilgan nutqni eshittirish texnikalarini qo‘llash.

2. Ta‘lim muassasalari uchun tavsiyalar

- Inclusive darslar uchun moslashtirilgan sinf muhiti (akustika, yorug‘lik, o‘rindiqlar joylashuvi).
- Maxsus texnik vositalar: proyektor, diktofon, audiokitoblar, braille printerlar, ekran o‘quvchi dasturlar.
- O‘qituvchilar uchun inklyuziv pedagogika bo‘yicha muntazam malaka oshirish kurslarini yo‘lga qo‘yish.
- Ta‘lim jarayonida differensial baholash tizimini joriy etish (talabaning imkoniyatlariga mos).

3. O‘quv materiallari uchun tavsiyalar

- Fors tili darsliklarini inklyuziv standartlar asosida qayta ishlab chiqish.
- Harf va fonetika mavzulariga taktil kartalar va vizual sxemalar qo‘shish.

- Leksika va grammatika mavzularini rasmlar, piktogrammalar bilan tushuntirish.

- Audio va video materiallarni ko‘p variantda taqdim etish: sekinlashtirilgan, subtitrlı, oddiy, kengaytirilgan.

4. Talabalar uchun tavsiyalar

- Til o‘rganishda o‘zlariga qulay sensor-kanalga tayangan holda mustaqil mashq qilish.

- Eshitishda muammosi bo‘lganlar uchun subtitrlı videolar; ko‘zi ojizlar uchun audio darslar bilan ishlash.

- Fors yozuvini o‘rganishda turli texnologiyalar: braille, texnik qurilmalar, mobil ilovalar yordamidan foydalanish.

- Muloqot ko‘nikmalarini oshirish uchun kichik guruh mashqlari va rolli o‘yinlarda faol qatnashish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Umumiy inklyuziv ta’lim bo‘yicha adabiyotlar

1. Ainscow, M. *Understanding the Development of Inclusive Schools*. London: Falmer Press, 1999.
2. Florian, L. *The SAGE Handbook of Special Education*. London: SAGE Publications, 2014.
3. UNESCO. *Inclusive Education: Guidelines for Policy Makers*. UNESCO Publishing, 2020.
4. Booth, T., Ainscow, M. *Index for Inclusion*. Bristol: CSIE, 2011.
5. Mittler, P. *Working Towards Inclusive Education*. London: David Fulton Publishers, 2000.

2. Fors tili lingvistikasi bo‘yicha adabiyotlar

1. Lazard, G. *A Grammar of Contemporary Persian*. Brill, 2005.
2. Windfuhr, G. *The Iranian Languages*. Routledge, 2009.
3. Thackston, W. M. *An Introduction to Persian*. Ibex Publishers, 2006.
4. Perry, J. R. *Form and Meaning in Persian Vocabulary*. Leiden: Brill, 2003.
5. Farshidvard, K. *Dastur-e Zabān-e Fārsi*. Tehran: Nashr-e Ney, 2011.

3. Inklyuziv chet tillar o‘qitish metodikasi bo‘yicha

1. Pugach, M. C. *Because Teaching Matters: An Introduction to the Profession*. Wiley, 2017.
2. Norwich, B. *Addressing Tensions and Dilemmas in Inclusive Education*. Routledge, 2013.
3. Ganschow, L., Sparks, R. *Foreign Language Learning Difficulties*. Lawrence Erlbaum, 2001.

4. Cologon, K. *Inclusive Education in the 21st Century*. Oxford University Press, 2019.
5. Mahmudova, N., Ergasheva, D. *Inklyuziv ta'lim metodikasi*. Toshkent: TDPU, 2021.

4. Maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash bo'yicha adabiyotlar

1. Lewis, R., Norwich, B. *Special Teaching for Special Children?* Open University Press, 2005.
2. Friend, M., Bursuck, W. *Including Students with Special Needs*. Pearson, 2020.
3. Heward, W. L. *Exceptional Children: An Introduction to Special Education*. Pearson, 2017.
4. Smith, D. D. *Introduction to Special Education*. Pearson, 2018.
5. Muminova, N. J. Q., & Husainova, G. (2024). FORS TILINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(25), 166-170.
6. Husainova, G. (2023). FORS TILINI IKKINCHI TIL SIFATIDA O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(12), 538-543.
7. Husainova, G. U. L. N. O. Z. A. Xorijiy sharq tillari (Fors tili). *Toshkent-2023*.